

توانمندسازی زنان در شهر تهران

کیوان ضیایی

www.ketab.ir

تهران - ۱۳۹۲

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

انتشارات
جامعه و فرهنگ

توانمندسازی زنان در شهر تهران

• نویسنده: کیوان ضیایی • رئیس شورای سیاستگذاری: دکتر سید محمد هادی ایازی • دبیر مجموعه مطالعات شهری: محمدعلی زکریایی • به سفارش: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران • ناظر علمی: ایوب زارعی • ناشر: جامعه و فرهنگ • نمونه خوان: زهرا زبانی • طرح جلد: هادی زکریایی • چاپ و صحافی: باران • نوبت چاپ: اول ۱۳۹۲ • شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • قیمت: ۷۰۰۰ تومان • عکس روی جلد: آرشیو روابط عمومی معاونت اجتماعی - فرهنگی شهرداری تهران • شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۱۳-۰ / ISBN: 978-964-2977-13-0

همه حقوق محفوظ است. این کتاب متعلق به ناشر است.
استفاده از مطالب مجوز در کتاب با ذکر ماخذ مانعی ندارد.

سرشناسه	ضیایی، کیوان، ۱۳۶۱
عنوان و نام پدیدآور	توانمندسازی زنان در شهر تهران / کیوان ضیایی
مشخصات نشر	تهران: جامعه و فرهنگ، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	۱۷۵ ص. ۲۲ × ۲۹ س. م.
فروست	مطالعات شهری زنان و شهر تهران: ۲.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۱۳-۰
وضعیت فهرست نویسی	فبا
موضوع	زنان - ایران - تهران - وضع اجتماعی - نمونه پژوهی
شناسه افزوده	شهرداری تهران. اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی
رده بندی کنگره	۱۷۳۵/۲ HQ ۹۱۳۸۹ ت ۲ ی /
رده بندی دیویی	۳۰۵/۴۰۹۵۵۱۲۲
شماره کتابشناسی ملی	۲۳۶۸۶۰۳
کد پیگیری	۲۳۶۶۸۲۸

اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران:

تهران - تقاطع بزرگراه کردستان و شهید گمنام، ساختمان معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، طبقه دوم.

تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰

انتشارات جامعه و فرهنگ:

تهران، خیابان طالقانی غربی، خیابان سرپرست جنوبی شماره ۹، تلفن: ۶۶۹۶۹۴۰۱

فهرست مطالب

۷	سر آغاز
۹	پیشگفتار
۱۱	مقدمه
۱۳	فصل اول: کلیات
۱۵	بیان مساله
۱۶	اهمیت و ضرورت پژوهش
۱۷	اهداف پژوهش
۱۹	فصل دوم: مبانی نظری
۲۱	مقدمه
۲۲	بخش اول: ابعاد نظری
۲۲	۱. پیشینه پژوهش
۲۲	الف. مطالعات انجام شده در ایران
۲۵	ب. مطالعات انجام شده در کشورهای خارجی و آژانس‌های بین‌المللی
۳۷	۲. صاحب نظران
۶۳	۳. تعاریف توانمندسازی
۶۴	۴. چارچوب مفهومی توانمندسازی در پژوهش حاضر
۶۸	بخش دوم: شاخص‌سازی
۶۸	فرآیند اول: پژوهش‌هایی که در ارتباط با محدودیت‌های زنان در شهر انجام شده است
۷۰	فرآیند دوم: شاخص‌های به کار رفته در پژوهش‌های بین‌المللی
۷۸	شاخص‌های آلسوپ و هینسون
۸۹	شاخص‌های این پژوهش
۹۱	فصل سوم: روشی پژوهش
۹۳	روش پژوهش
۹۳	تکنیک جمع‌آوری داده‌ها
۹۳	جمعیت آماری و روش نمونه‌گیری
۹۷	متغیرهای پژوهش و تعاریف آن‌ها

۹۸	تعاریف نظری
۹۹	تعاریف عملیاتی
۱۰۸	اعتبار و روایی پژوهش
۱۱۱	فصل چهارم: یافته‌های پژوهش
۱۱۳	مقدمه
۱۱۴	بخش اول: یافته‌های مربوط به توزیع فراوانی شاخص‌ها و مولفه‌های آن
۱۱۴	قسمت اول: ظرفیت‌های توانمندی زنان
۱۲۸	قسمت دوم: قدرت تصمیم‌گیری
۱۳۰	قسمت سوم: موانع توانمندی عاملیتی
۱۳۲	بخش دوم: وضعیت شاخص‌ها، ابعاد و موانع توانمندی زنان در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران
۱۳۵	بخش سوم: رتبه‌بندی مناطق بر حسب شاخص‌ها، ابعاد و موانع توانمندی زنان
۱۳۸	بخش چهارم: میانگین و وضعیت مناطق بر حسب میانگین کل شهر تهران
۱۴۱	فصل پنجم: نتیجه‌گیری
۱۵۵	منابع
۱۵۹	پیوست‌ها

به نام خدا

سرآغاز

تحقیق و پژوهش زیربنای توسعه پایدار است، بر پایه پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی می‌توان ابعاد مختلف شهرها را شناخت، شرایط موجود را بررسی و مختصات ساختاری - تاریخی آن را خصلت یابی نمود، با نیازها، انتظارات و دغدغه‌های شهروندان، صاحب‌نظران و مدیران شهری آشنا شد و با اتکا به دانش نظری و تجربی، راه‌هایی را برای برون رفت مسائلی که شهر و شهروندان با آن مواجه هستند یافت و الزامات و ملاحظات آن را در توسعه شهرها بکار گرفت. شهرداری تهران به عنوان یکی از کلانشهرهای جهان با اتخاذ سیاست بهبود کیفیت زندگی شهروندان با رویکرد اجتماعی و فرهنگی، نسبت به ایجاد مدیریت یکپارچه اجتماعی و فرهنگی مبادرت ورزیده‌است تا مطالعه و مداخله در حوزه‌های مختلف با جهت‌گیری جدید انجام شود.

در نگاه مدیریت جدید شهری، شهر تبلور فضایی از عملکردهای انسانی در راستای برطرف کردن نیازهای اوست و در هر برهه‌ای از زمان با توجه به دانش و توقعات شهروندان و همچنین شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، شهرها توسعه می‌یابند. تغییراتی که در روند شهرنشینی رخ می‌دهد تابعی است از تغییراتی که در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه صورت می‌پذیرد.

یکی از انتقادهای اساسی و جدی که همواره متوجه مدیران شهری بوده، عدم توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در طرح‌های توسعه‌ای است، به همین سبب صاحب‌نظران و متفکران اجتماعی معتقد هستند به رغم سرمایه‌گذاری و هزینه‌های هنگفت در شهرهای ایران، کیفیت زندگی بهبود چندانی نسبت به گذشته نیافته است و حتی محدودیت‌ها و مشکلات شهروندان بیشتر شده است، زیرا برنامه‌های توسعه‌ای شهرها، در دهه‌های گذشته مهم‌ترین عناصر حیات اجتماعی شهرها یعنی باورها، ارزش‌ها و هنجارها را نادیده گرفته است.

یکی از راه‌های ایجاد پیوند میان فرهنگ و برنامه‌ریزی شهری انجام و کاربست پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی است که در این دوره از مدیریت شهرداری تهران به سبب رویکرد اجتماعی و فرهنگی به مسائل شهری، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته‌است. به منظور پاسخگویی به پرسش‌های مدیران و کارشناسان، سالانه صدها مطالعه و پژوهش در قالب نظرسنجی، نیازسنجی، ارزیابی، سنجش اثربخشی و تحلیل و تبیین مسائل شهری توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام می‌پذیرد.

اثری که پیش روی شماست یکی از مجموعه آثار پژوهشی این حوزه است که علاوه بر کارگزاران شهری، صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان نیز می‌توانند از نتایج و یافته‌های آن بهره‌گیرند. در پایان برخود لازم می‌دانم از مدیرکل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، همکاران ایشان و پژوهشگر محترم طرح، صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

سید محمدهادی ایازی

معاون امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

پیشگفتار

خاستگاه و رویکرد جوامع به توسعه شهری را می توان از منظری فرهنگی و اجتماعی واکاوی کرد. بر این اساس، هر اقدام و فعالیت توسعه شهری، اعم از حمل و نقل عمومی شهری، شهرسازی، خدمات شهری و ... را نمی توان فارغ از تأثیر باورها، ارزش ها و هنجارهای شهروندان و کارگزاران مدیریت شهری در نظر گرفت. توسعه شهری، باید بتواند پاسخگوی نیاز به بالا رفتن کیفیت زندگی شهروندان باشد. تشخیص این نیاز، صرفاً با نگاه کالبدی و مهندسی سازه میسر نیست، بلکه باید با توجه به ویژگی های فرهنگی شهر، شهروندان و مدیران شهری صورت گیرد. بی توجهی به این واقعیت، پیامدهای ناگوار فراوانی را به بار خواهد آورد. بر این اساس پژوهش و مطالعات اجتماعی و فرهنگی در سیاست گذاری و برنامه ریزی شهری جایگاه و اهمیتی ویژه دارد.

طرح ها و پروژه های شهری، گذشته از تغییراتی که بر قالب فیزیکی شهر ایجاد می کنند، می توانند تأثیر مثبت و منفی بر فرهنگ شهر داشته باشند. تجربه نشان می دهد که نمی توان پروژه کالبدی را عاری از گستره ی وسیع کارکرد اجتماعی و فرهنگی تصور کرد.

در رهیافت توسعه پایدار شهری، پژوهش اجتماعی و فرهنگی، بایسته ی مدیریت جامع، انسانی و آینده نگر است. بنابراین شهرداری تهران، با بهره گیری از ظرفیت های موجود علمی و دانشگاهی و توانمندی استادان و صاحب نظران این حوزه، هر سال پژوهش های توسعه ای و کاربردی را در مورد مسائل اساسی کلان شهر تهران طرح ریزی و اجرا می نماید. این طرح ها متأثر از سیاست ها، اسناد بالادستی، فعالیت های عمده شهرداری، اعلام نیاز مدیران و یا پیشنهاد پژوهشگران مبتنی است.

اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی به منظور معرفی چارچوب سیاست گذاری پژوهشی خود و در جهت هماهنگی و همنوایی پژوهش های شهری با رهیافت کلان مدیریت شهری، راهکاری نظری با عنوان چرخه یا فرآیند پژوهش تنظیم نموده تا به کمک آن بتوان با شناخت وضع موجود در جهت رسیدن به وضع مطلوب به گونه ای روشمند گام برداشت. در این راستا با استفاده از معیارهایی، به تدوین شرایط مطلوب اقدام می شود تا از این طریق بتوان شکاف یا به عبارت دیگر فاصله بین وضع موجود و مطلوب را مشخص کرد. چهار روش عمده برای تعیین وضع مطلوب وجود دارد: نخست تهیه استانداردهای جداگانه با بهره گیری از اسناد ابلاغی یا تدابیر مدیران ارشد؛ دوم استانداردهای جهانی؛ سوم مقایسه شاخص های شهر تهران با کلان شهرهای دیگر ایران و یا کشورهایی با ویژگی های مشابه؛ و چهارم شاخص های سنوات گذشته.

برای نشان دادن وضع موجود شهر تهران، پژوهش های توصیفی گوناگونی توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تعریف می شود که بخشی از فعالیت های پژوهشی سالانه را تشکیل می دهد. توصیف وضعیت

فعالیت ها و مصرف کالاهای فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ارزش ها و نگرش ها، آسیب های اجتماعی، سلامت شهری و ... از آن جمله اند.

بیشترین کاربرد این نوع پژوهش ها شناخت وضع موجود و استفاده از داده های آن در سیاست گذاری و برنامه ریزی است. پس از مقایسه وضع موجود با وضع مطلوب، فهرستی از مسائل و نیازهای شهری به دست خواهد آمد که خروجی آن تعیین عناوین مطالعات بعدی است. عنوان های یادشده برای پژوهش هایی از نوع تبیینی و یا برگزاری جلسات تخصصی برای پاسخ به چرایی آن چه که در حوزه فرهنگی و اجتماعی شهر رخ می دهد در نظر گرفته می شود. عناوینی نظیر بررسی عوامل افزایش آسیب های اجتماعی در کلان شهر، عوامل فرسایش سرمایه اجتماعی و ... را می توان در ردیف پژوهش هایی از نوع تبیینی برشمرد.

بحث های کارشناسی با حضور صاحب نظران برای یافتن راهبردها و راه کارهای تامین نیازهای شهروندان، روش دیگری است تا نشان دهد چگونه می توان مسایل شهر را حل کرد.

فعالیت های پژوهشی اداره کل مطالعات با تدوین و اجرای برنامه ها پایان نمی یابد. ارزیابی و تعیین میزان اثربخشی آنها نوع دیگری از پژوهش های حوزه اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران هستند، تا اگر هر یک از فعالیت ها فاقد اثربخشی مناسب و مؤثر تشخیص داده شوند، نسبت به دلایل اثربخش نبودن آنها واکاوی صورت گیرد تا به بهبود و اصلاح امور منتهی شود.

این چرخه پژوهش محور، به ترتیبی که شرح داده شد، بخش بزرگی از فعالیت ها و اقدامات شهرداری تهران را دربرمی گیرد. اراده، تلاش و جهت گیری اصلی مدیریت شهری، در جهت انجام پژوهش های توسعه ای و کاربردی، بدین منظور است که هیچ برنامه و فعالیتی بدون پشتوانه پژوهشی و مطالعاتی در کلانشهر تهران اجرا نشود.

پژوهش «توانمندسازی زنان در شهر تهران» در راستای سیاست پژوهشی اداره کل مطالعات انجام پذیرفته است. امیدوارم کاربرست نتایج آن توسط مدیران مربوطه در شهرداری تهران بتواند در حل مسایل و مشکلات شهر و شهروندان تهران مؤثر باشد.

در پایان لازم می دانم از پژوهشگر محترم این طرح آقای کیوان خیابانی و سایر همکاران مؤثر در اجرا و انتشار این طرح، به ویژه آقای محمد علی زکریایی، و نیز کارشناسان اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

علی اصغر محکی

مدیر کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

مقدمه

توانمندسازی زنان موضوعی است که در دو، سه دهه اخیر به صورت جدی به عرصه مطالعات و سیاست های اجتماعی وارد شده است و در بحث های اخیر مطالعات توسعه به زنان و توانمند کردن آنان توجه ویژه ای مبذول شده است. این مفهوم به - رغم بسیاری از مفاهیم علوم اجتماعی، در کشورهای در حال توسعه و یا جهان سوم متولد شده است و در حال طی کردن مراحل اولیه رشد مفهومی خود در این جوامع است. عمده فضای مفهومی این رویکرد حول قدرت یابی و اقتدار افزایی زنان است تا شرایطی را فراهم آورد که زنان بتوانند در جامعه از فرصت ها، شرایط و قدرت برابری نسبت به مردان برخوردار گردند و موقعیت خود را ثبات بخشید. البته این امر نقشی مهم و اساسی در توسعه هر کشوری خواهد داشت که شاهد این امر، تجربه های بسیار زیادی است که می توان به کرات در مقالات و کتاب های موجود در این حوزه مشاهده نمود.

توانمندسازی یک مفهوم پیچیده ای است که ابعاد متنوع و گوناگونی را در بر می گیرد و می تواند متناسب با فرهنگ های گوناگون ابعاد مختلفی به خود بگیرد. شناخت دقیق این ابعاد و شاخص های آن متناسب با هر جامعه ای ضرورت جدی دارد و سنجش این ابعاد و شاخص ها، نقش کلیدی را برای برنامه ریزان اجتماعی و سیاستمداران ایفا می کند و متعاقب این برنامه ریزی ها و سیاست گذاری ها شرایط اجتماعی زنان در جامعه تغییر خواهد کرد و از آنجایی که زنان نیمی از جمعیت را به خود اختصاص داده اند، بهبود شرایط آنان باعث بهبودی در کلان خانواده ها و کلیت توسعه جامعه می گردد.

در سال های اخیر، رویکردها و مطالعاتی را می توان با موضوع توانمندسازی در ایران مشاهده نمود که عمدتاً حول دو محور به صورت خاص گسترش داشته است. محور اول در ارتباط با زنان سرپرست خانوار تحت پوشش مراکز حمایتی است و محور دوم، در زمینه صندوق های خرده وام دهی زنان در سطح محلی است. البته نکته جالب اهمیت این است که زنان به طور عام کمتر مورد موضوع این مطالعه ها قرار گرفته اند و به همین جهت کتاب حاضر می تواند تا حدی این محدودیت را مرتفع سازد، هر چند که تمرکز اصلی آن صرفاً در سطح خرد و به عبارتی رویکرد عاملی به توانمندسازی است.

کتاب حاضر که حاصل تحقیقی با موضوع "توانمندسازی زنان و نیازسنجی منطقه ای در زمینه توانمندی آنان در شهر تهران" است، با حمایت های اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام پذیرفته که جا دارد صمیمانه از زحمات جناب آقای مصطفوی و دیگر عزیزان قدردانی و تشکر نمایم. علاوه بر این جا دارد مراتب سپاس خود را به همه اساتید و دوستان بسیاری که در این پژوهش ما را یاری دادند، تقدیم کنم.

امیدوارم کتاب با دقت فراوان مورد مطالعه و نقد صاحب نظران، اساتید و علاقه مندان این حوزه قرار گیرد تا بتوان در این زمینه به شناخت بهتر و کیفیت دقیق تری دست یافت. در پایان این اثر را به روان پاک مادرم به پاس مهرش و پدرم به پاس رنج هایش که درس عشق و زندگی را به من آموختند، تقدیم می نمایم.

کیوان ضیائی

Keyvan_z1983@yahoo.com